

Géring Zsuzsanna:

Gondolatok az államról

Gombár Csaba előadása¹, az állam szerepéről a 20. század végén, felvetett néhány, számomra érdekes gondolatot. Ezekről szeretnék pár szót írni először az előadás, illetve az előadó hasonló témájú írását² alapul véve, majd saját olvasmányaim segítségül hívásával.

Gombár Csaba előadásáról

Századunk vége felé járva egyre komolyabb erővel lépnek fel a deetatizmus, a nemzetállam és a jóléti állam dekonstrukciója irányába ható elképzelések. A globalizáció - ami napjaink egyik legfontosabbnak kikiáltott célkitűzése - zászlajára is, mintha hasonló "államleépítő" színeket festenének. Mi ezzel a probléma? Hogy az állam lényegéből fakadóan olyan szereppel bír, melyet nem lehet magánosítani, "nem lehet privatizálni".

Nézzük meg, mi ez a "lényeg"!

Ezt az állam fogalmi definiálásán keresztül érthetjük meg a legjobban:

Mind az ókorban, mind a középkorban, mind az újkorban beszélhetünk államról, legalábbis a mai szóhasználat él ezzel a kifejezéssel mindegyik korszak leírásánál. De ha jobban megnézzük, látható, hogy élesen el kell különíteni egymástól a "régii állam" és az "új állam" fogalmát.

Az elkülönítés alapja a politikum és az állam megkülönböztetése. A politikum a társadalmi tartalom formai megjelenése, az emberek együttélésének intézményesült formaisága³ (intézményen nem szűken a szervezeti formát értve!). Ezzel szemben az állam (a mai állam) egy szigorúan rögzített határokon belül ténykedő, szuverenitásra törekvő, központosított, sajátos jellemzőkkel rendelkező politikai intézmény. A politikum határtalan, hiszen minden társadalomnak van formája, és nem tudunk kilépni az emberi közösség

¹ TEK Téli tábor, Törökmező 1998. 02. 04.

² Gombár Csaba: *Merengések az államról*, In: *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén*, Helikon - Korridor Budapest, 1997. 23-62.o.

³ "A politikum a társadalom formateremtő és fenntartó készsége, amely rítusokban, szabályokban, hierarchiákban, törvényekben, azaz az éltető konfliktusok kezelését lehetővé tevő legkülönfélébb

köréből, azaz nem tudunk társadalmon kívülre kerülni. De az egyes társadalomformák nem egyformák, tehát az egyes államformáknak már vannak határai, így a mai modern államnak is. A "régi állam" jellemzője pedig éppen a társadalmiság volt, az együttélés minden mozzanatában való jelenlét, a morális kérdésektől kezdve a nevelés legapróbb részleteinek meghatározásáig. A társadalmon belül elkülönülő államszervezet a kora újkorban alakult ki, a 13. századtól ható homogenizáló, központosító, a kultúrákat egyöntetűsítő folyamatok eredményeként a territoriális nemzetállam formájában.

A "régi állam" és az "új állam" között még két igen lényeges tényező alapján tehetünk különbséget: a szabadság és a demokrácia szempontjából.

Míg az ókorban és a középkorban a szabadság mindig valami közösségit, "egy privilegizált közösségbe való emelkedést"⁴ és egyben szabályainak elfogadását jelentette, (például a polisz tagjává lehetett valaki, vagy a nemesség soraiba kerülhetett), addig az "új" szabadság éppen az egyénit, a személyest hangsúlyozza, a központi hatalom - az állam - korlátozásaival szemben.

Az ókori közvetlen demokráciában éppen ezért a régi értelemben vett szabadságnak volt nagy értéke, míg az újkori képviseleti demokrácia egyrészt az "új" szabadság kibontakozásának feltétele, másrészt az addigra már megcsontosodott központi bürokráciával való szembehelyezkedés, vagyis az individuális szabadság felértékelődését jelentette.

A különbségek felmutatása után azért mindenképpen rá kell mutatni arra az összekötő kapcsolatra, ami a "régi" és az "új" között a folyamatosságot megadja: ez pedig a társadalmi igazságosság problémájának megoldására irányuló kísérlet. Ez az, ami az államon számon kérhető, ebben rejlik a feladata, felelőssége, és ez az, ami csak az ő sajátja, nem individualizálható, nem magánosítható, nem lehet más - esetleg gazdasági - szereplőkre átruházni. Ez adja meg az emberi békés együttélés legalapvetőbb feltételeit, a közösségi lét egy ideális formájának megvalósítására irányuló törekvést.

"... csak a politikum révén, az anarchiát fékező politikai formaadás során közelíthető a társadalmi békét biztosító, kiegyenlítő igazságosság. Ez nem az állam veleje, hozadéka,

intézményekben ölt testet. (...) A politikum nem valamely alágazata, alrendszere az emberek együttes életének, hanem az éppen adott tartalom formáltsága." Im. 33.o.

⁴ Im. 42.o.

erénye - ezért kell különbséget tennünk a "régi állam" és az "új állam" között -, hanem a politikai formaadás feladata. Így él a "régi állam" a mában, ezt a feladatot örökölte a modernitás állama is, és ez politikai feladat marad a mai értelmű állam alkonyán is, ha a modernitásban kifejlődött állam tevékenységi tere és hatóköre drámaian változik."⁵

A globalizáció, a nemzetállami forma hanyatlása sem jelenti tehát azt, hogy az állam megszűnik, vagy megszüntethető, mert ezt az állami felelősséget nem akarja és nem is tudja magára vállalni semmilyen magán szereplő. Ez azonban nem jelenti az állam mai formájának megváltoztathatatlanágát. Azaz az állami intézményrendszer változhat, gyökeresen át is alakulhat, de az állameszme, a társadalmi igazságosság megvalósításának "ideája", elkülönülten az egyénektől (az egyének fölött?), valamilyen általánosított és központosított formában, jelen van, ezt valamilyen formában kezelni kell, legyen ez a nemzetállami keret, vagy valamilyen regionális integráció, vagy globális intézmény. Az állampolitika feladata ennek az eszmének a megvalósításához szükséges állami intézményrendszer kialakítása, és formálása az éppen adott társadalmi feltételek függvényében.

Széljegyzetek Habermas nyomán

Jürgen Habermas *Legitimációs problémák a modern államban és a Válságtendenciák a kései kapitalizmusban* című műveit alapul véve megragadhatjuk a problémát a legitimációs válság fogalmi keretein belül is. Ehhez (1) először is tisztázni kell, hogy mit értünk legitimitás alatt, (2) majd utána meg kell nézni, hogy Habermas hogyan írja le a későkapitalista társadalom válságjelenségeit.

(1) Én itt a **legitimitásnak**, legitimációnak alapvetően nem a szűken vett politikai, hanem egy tágabb értelmezési keretet lehetővé tevő **tudásszociológiai jellegű fogalmát** szeretném használni⁶. Ez a megközelítés az egyes ember, az egyéni tudat szintjéről indul ki, és azt vizsgálja, hogy melyek azok a hatásrendszerek és struktúrák, amelyek felől különböző impulzusok érik az individuális tudatot, ezek hogyan tükröződnek benne, milyen cselekvési és gondolati motivációkhoz, valóságképekhez vezetnek.

⁵ Im. 48.o.

⁶ Ehhez Bayer József könyvéből a Berger-Luckmann féle koncepció összefoglalását (im. 32-44.o.), valamint Papp Zsolt Ki csapja be az árutermelőt című írását (Magyar filozófiai szemle, 1976/2. 239-259.o.) vettem alapul.

Az alapvető kiindulási pont, hogy az ember társas lény. Ez azt jelenti, hogy a személyközi kapcsolatok - kapcsolatai - rendszeréből nem tud kilépni. Ebből fakad, hogy a valóságot sem önmagában, "tisztá formájában" ismeri meg, hanem a kommunikáció, a szocializáció során egy már megelőző értelmezésekkel ellátott - interszubjektív - képet kap róla.⁷ (Az külön érdekes kérdés, hogy létezik-e egy "tisztá", előzetes értelemadásoktól mentes valóság! – de erre most itt nem szeretnék kitérni) Ezek a készen kapott értelmezések azonban nem csak jelentésstruktúrákat tartalmaznak, hanem a valóságban való eligazodás, a társadalmi létezéshez szükséges "használati utasításokat", műveleti leírásokat is. A szocializáció során főleg ezeket a használati struktúrákat sajátítjuk el, ezekkel ismerkedünk meg, és így ebben, ezeken keresztül öröklődik tovább a társadalomkép. Ez az interszubjektív, társadalmilag kialakult értelmezési keret, társadalmilag elfogadott világkép, az elismert (és hirdetett!) ideológia azonban mindig az adott kor és hely társadalmi érdekcsoportjainak küzdelméből, a társadalmi konfliktusokból, megoldásaikból kristályosodik ki. Ezek a gondolati rendszerek tehát éppen azért, hogy a valós társadalmi érdekeket és viszonyokat alakítsák át valamiféle "társadalmon felül álló" értékekké, stabilizálják a fennálló hatalmi viszonyokat, azaz legitimálják a fennálló rendet.

A másik oldalról ugyanez a folyamat úgy ragadható meg, hogy az ember, - mint társadalmi lény - a szubjektív megismeréseit próbálja objektíválni, interszubjektíve újraalkotni. Ez a társadalmasodási folyamat legtisztábban az objektivációk intézményesülésében tükröződik. Az intézményesülés az egyének cselekvéseinek, a fentebb említett társadalmi konfliktusoknak az eredőjeként is felfogható, s mint ilyen az adott időben mintegy magától értetődőnek tekinthető. Az elfogadás problémája akkor jelentkezik, amikor az új generációknak már csak a kész "eredményt", a külsővé tett értékeket és rendszert, a működési mechanizmust kell átadni. Ez számukra már normaként kerül közvetítésre, társadalmilag elfogadott értéként. (Habermas is hasonló módon beszél a rendszer normalizálódásáról.) Ez tehát a legitimáció folyamata, amikor a szubjektív értelemadásokból kialakult interszubjektív valóságkonstrukció intézményesült rendjét igazolni és ezáltal az "újaknak" - a teremtő cselekvésekben részt nem vevőknek - (újra) szubjektíválhatóvá, belsőleg elsajátíthatóvá kell tenni.

⁷ "a társadalom tagjai egy közösen konstruált, interszubjektív jelentést, illetve értelmi közeget teremtenek, és a legitimáció kérdésének csak ebben a folytonos, teremtő közvetítésben van realitása." Im. (Bayer) 33.o

"Egyszerre van benne szó tehát tudásról és értékekről, mely utóbbiak alátámasztják a tudás bizonyosságát és eligazítják az embert a maga tárgyiasult világában."⁸

(2) **Habermas** egy hasonló **legitimitásfogalmat** fejt ki ezekben az írásaiban⁹, bár ő a legitimitást alapvetően csak a politikai rend esetében értelmezi – de semmiképpen nem csak az államilag szervezett társadalmakra.

A politikai renddel szemben mindig megfogalmazódik egy igazolási igény "alulról", és ennek megfelelően fennállásának indokait "felülről" közvetítik. Azonban ez az igazolás-indoklás már nem arra vonatkozik, hogy miért áll fenn az adott politikai forma (a politikai rend léte és feladata - úgy látszik - nem kérdéses!?), hanem, hogy képes-e a dezintegrációtól megvédeni az adott közösséget, tud-e olyan közös identitást teremteni, és fenntartani, amely a közösség együttélését biztosítja.

"A *legitimitás-igény* a társadalom normatívan meghatározott identitásának szociálintegratív megőrzésére vonatkozik. A *legitimációk* ezen igény beváltását érintik, annak megmutatását, hogy a fennálló (vagy javasolt) intézmények miképpen és miért alkalmasak arra, hogy a politikai hatalom a társadalom identitása szempontjából konstitutív értékeket valósítson meg általuk."¹⁰

A modern államban ezek az igazolási eljárások normalizálódnak. Míg a premodern korban kezdetben az eredetmítoszok, majd a fejlett vallások, - a nagy alapítókra visszavezethető mindent átfogó filozófiák - hordozták egy közösség identitását, nyújtottak teljes és kizárólagos világképet az egyénnek, addig a modern társadalmakban a dogmatizált tudás, a tartalmi (elméleti) érvek helyett a "gyakorlati érvelés" került a középpontba, az ésszerű megegyezés eljárásai és előfeltételei, "az igazolások formális feltételei tesznek szert legitimáló erőre"¹¹. Azaz ma már nem a végső, "feltétlenül érvényes" indokok adják a legitimáció alapját, hanem azok a szabályok és kommunikációs előfeltételek, amelyek lehetővé teszik a közös akaratképzést, a szuverenitást, a közös identitás kialakítását.

Amíg az "ideológia gyártása" monopóliumként működött (egyetlen, mindent átfogó világmagyarázat, melyet az egyház, vagy az átöröklődő eredetmítosz közvetített), és kizárólagos meghatározottságot adott, addig ez az ideológia magyarázta természetesen a

⁸ Im. 34.o.

⁹ Habermas: *Legitimációs problémák a modern államban* In: *Válogatott tanulmányok*, Atlantisz, 1994. 183-223.o., valamint, *Válságtendenciák a kései kapitalizmusban* In: *Válogatott tanulmányok*, 59-139. o.

¹⁰ Im. 190.o.

fennálló rendet is. A modern kort azonban nem egy ilyen egységes felfogás, hanem a világmagyarázatok pluralizmusa jellemzi. Ezek nem választhatók el (mint semmi sem) a társadalmi összefüggésektől, a különböző társadalmi érdekektől. Éppen ezért a különböző *társadalmi csoportok közötti konfliktusok során* teremtenek valami egységesnek mondható képet, ami azonban már semmiképpen nem kizárólagos és a társadalmi érdekmozgásoknak megfelelően alakul is (persze itt hosszú és nagyon összetett folyamatokról van szó).

Azonban kialakulásuk és kikristályosodásuk bonyolultságában nagyon nehéz – mondhatni lehetetlen – közvetíteni ezeket a jelentésrendszereket, másrészt "bizonyítani" a működőképességükkel, hatékonyságukkal tudnak, amihez a használatuk minél tökéletesebb elsajátítása szükséges, ezért a különböző eljárások, szabályrendszerek, gyakorlatilag hasznosítható érvek válnak az érvényességi igények hordozóivá, ezek örökítődnek tovább, normalizálódnak, kapnak önálló jelentést. A világban való eligazodáshoz tehát elegendő, sőt az a racionális, ha az egyén csak ezeket a struktúrákat sajátítja el, főleg, mert számára már ezekkel azonosul az egész társadalmi rend működésének, fennállásának, "jóságának" az alapja, azaz a legitimáció alapja.

Nem arról van tehát itt szó, hogy a köznapi tudat valami alacsonyabb rendű tudat, hiszen teljesen racionális, az egyén szempontjából a legkövetkezetesebb cselekvésrendszereket alakítja ki. A lényeg az, hogy a társadalmi rendszer működése során az egyes társadalmi intézmények jelentés- és értelmezési struktúráiról leváltak a használati struktúrák, önállósultak, majd a fent leírt folyamat során azonosultak az adott társadalmi intézménnyel, tehát már mint annak fennállásának, működésének igazolási alapja tételeződnek tovább. Aki tehát a társadalmi "valóságot" már ezekkel a jelentésrendszerekkel azonosulva ismeri meg, annak ezek a mechanizmusok lesznek az értelemadók, a jelentéshordozók, azaz ezek alapján cselekszik, ha racionális és "normális". (Érdekes kérdés lenne megvizsgálni mindezen folyamatokban az értelmiség szerepét – de ez szintén nem tartozik a szűken vett témához jelen esetben)

Most rátérnék a **modern állam** problémáira.¹²

Az állam szerepét akkor tudjuk ebben a kontextusban jól leírni, ha elhelyezzük abban a rendszerelméleti keretben, mellyel Habermas dolgozik. Ő alapvetően négy alrendszer

¹¹ Im. 192.o.

¹² A modern állam és legitimációs mechanizmus habermasi elméletének feldolgozásában nagy segítséget jelentett Felkai Gábor előadása a témáról. ELTE, 1998. 03. 11.

különböztet meg, amelyek más-más szegmensét jelenítik meg a társadalomnak, és amelyekhez természetesen különböző input- és output kategóriák rendelhetők:

1. *gazdasági alrendszer*: mely természeti és emberi erőforrásokat használ inputként és fogyasztható javakat és szolgáltatásokat termel outputként.
2. *kulturális alrendszer*: mely orientáló értékeket, életmód mintákat, szocializációs sémákat "termel", és ehhez inputként igényli magukat az embereket, valamint természetesen bizonyos anyagi feltételeket a gazdasági rendszertől, művelődési, közvetítési lehetőségeket...
3. *politikai alrendszer*: ez az alrendszer még tovább osztható két részre. Mindkettő inputja a "diffúz tömegjelölítés"¹³, de outputjukban lényeges különbségeket mutatnak fel.
 - a) Míg az *adminisztratív alrendszer* (én ezt a továbbiakban önálló alrendszerként fogom kezelni) az alapvető törvényeket, szabályokat, a gazdasági rendszer működési keretfeltételeit hozza létre, addig a
 - b) szűk értelemben vett *politikai alrendszer* (ezt fogom a politikai alrendszernek tekinteni) az elvileg minden állampolgárt érintő kérdésekben hoz döntéseket, alkot véleményt, állapít meg irányelveket.

A gyakorlati életben az adminisztratív rendszernek a szaktárcák, minisztériumok, a közigazgatás stb. feleltethető meg, míg a politikai rendszer kereteibe a kormányzat, a parlament, a törvényhozás, a pártpolitika tartozik.

Mind a négy társadalmi alrendszer sajátos teljesítményekkel kapcsolódik a társadalomba, ennek megfelelően mindegyik sajátos válságjellemzőkkel írható le:

<i>társadalmi alrendszer</i>	<i>válságtípus</i>
politikai	legitimációs válság
adminisztratív	racionális válság
kulturális	motivációs válság
gazdasági	gazdasági válság

¹³ Diffúz abból a szempontból, hogy nagyon sokféle okból származhat, de a lényege, hogy tömeges méreteket öltson.

Habermas elméleti rendszere azon a marxinak nevezhető alapon nyugszik, mely a gazdasági meghatározottságot tekinti kiindulópontnak a társadalmi törvények és mozgások leírására. Ez alapján lényeges választóvonal húzható a liberális kapitalizmus és a modern- vagy későkapitalizmus között:

A kapitalizmus liberális korszakát az állam éjjeliőr szerepben "vigyázta", ennek legfontosabb momentumai a gazdasági rendszeren kívül maradtak. Ebben az időszakban a négy alrendszer még nem volt teljesen elválasztható egymástól, éppen ezért a gazdaság válsága végiggyűrűzött az egész társadalmon és saját alrendszerének kereteiből kilépve az egész rendszert megingatta. Az egyre erősödő gazdasági és társadalmi nyomás és az egyre mélyülő válságok kikényszerítették az állam szerepváltását, és a későkapitalista társadalomban egy teljesen más szöveggönyv alapján már a beavatkozó állam szerepét kell megjelenítenie. Ez azt jelenti, hogy komolyan belefolyik a gazdasági rendszer működésébe, egyrészt utólag a szociális rendszer segítségével az egyenlőtlenségek csökkentésének céljával, másrészt előzőleg a gazdaságpolitikai intézkedésekkel és a termelés azon területeire való bevonulással, ahol a gazdasági logika szerint nem lenne nyereséges, illetve az adott formában társadalmilag nem lenne kedvező a magánszféra működése.

Az állam megpróbálja tehát leválasztani a gazdasági mechanizmusokat a társadalmi élet más folyamatairól. De hogy a gazdasági válság hatásokat ellensúlyozni tudja, ehhez máshonnan, a többi alrendszerből igényel erőforrásokat (itt most nem csak anyagi jellegű erőforrásokról van szó, mint azt a későbbiekben láthatjuk). Úgy is mondhatnánk, hogy a gazdasági alrendszer válságjelenségeit "eltolja felfelé", szétteríti, ráterheli a másik három társadalmi alrendszerre.

Konkréten ez azt jelenti, hogy

- a) egyrészt az adminisztratív rendszer feladatköre nő az állami szerepvállalás kibővülése miatt, és ez a gazdasági jellegű tevékenység még komolyabb racionalitási kritériumokat jelent a szabályalkotás és működtetés terén, mint a keretfeltételek megteremtése;
- b) másrészt a politikai rendszer szempontjából nem csak maga a beavatkozás ténye, hanem az adóállam-forma is komoly legitimálási kényszert hordoz, ugyanis az adófizető állampolgárokkal el kell fogadtatni a súlyosabb terheket és a keményebb korlátozásokat;

c) valamint a kulturális alrendszerre is új feladatokat ró, hiszen olyan életmintákat és értékeket kell közvetítenie, melyek egyik oldalról fenntartják és generálják a gazdasági rendszer működését és fejlődését - ilyen a fogyasztás-orientáltság és a teljesítményelv, a munka fontosságának hangsúlyozása -, másrészt megteremtik az egész politikai rendszer iránti lojalitást.

Ezek a folyamatok nem egymástól elkülönülten zajlanak, nem is lehet őket ennyire szétválasztani. (És nem is úgy kell ezt elképzelni, hogy akkor máról holnapra például a kultúrát "gyártók" azt kezdik hirdetni, hogy dolgozni és fogyasztani jó.)

Kapcsoljuk össze ezeket a jelenségeket azzal a legitimációs mechanizmussal, amit pár oldallal ezelőtt kifejtettem! Kiindulópontunk a gazdasági mechanizmusoknak az egész társadalmon végiggyűrűző, és a rendszert egészében megrengető hatásának kiküszöbölése. Ezt a központi beavatkozás segítségével lehet elérni. Aki ebben a folyamatban részt vett, ezeket átélte, az megérti, hogy miért kellett ennek így lennie. De aki nem volt közvetlenül részese, illetve aki csak egy részét látja át a mechanizmusoknak és történéseknek, annak ez nem magától értetődő. Meg lehetne próbálkozni az egész mechanizmus-rendszer átadásával, és megismertetésével, de ez gigászi küzdelem lenne. (Kérdéses, hogy egyáltalán feltérképezhető-e teljes valójában, és egy ember meg tudja-e összességében ismerni!) Ugyanakkor felesleges is a rendszer működtetéséhez, ha vannak más módok, melyekkel a működési feltételeket meg lehet teremteni. És ez az a legitimációs mechanizmus, amely során a beavatkozó állam szerep normaként közvetítődik, működőképessége azonosul létének jogossági kritériumával, és mint formális működési mechanizmus tételeződik, mint egy alapvető rendszerjellemző. (A rendszer fennmaradása nem csak hatékonysági alapokon, hanem értéktételezéseken is nyugszik!) Azonban ehhez a fajta tevékenységhez az államnak valamiféle önállóságra van szüksége. Ezt a képviseleti demokrácia, a maga formalitásával biztosítja a politikai rendszernek, ami az adminisztratív rendszer működését is irányítja. Mindezek hatása a kulturális rendszerre a következőkben jól látható:

"A szociokulturális rendszer kései kapitalista társadalmakban az állampolgári és családi-hivatásbeli privatizmusban ragadható meg. Az állampolgári privatizmus a következőket jelenti: az adminisztratív rendszer irányítási és ellátási teljesítményeihez fűződő érdek a legitimációs folyamatban való alacsony fokú, de intézményesen tervezett részvétel mellett. (...) Az állampolgári privatizmus tehát a depolitizált nyilvánosság struktúráinak felel

meg. A családi-hivatásbeli privatizmus kiegészíti az állampolgári privatizmust; lényege a családra irányultság, egyrészt a fogyasztással és szabadidővel kapcsolatos érdekek, másrészt a státuszversengéshez mért karrierre orientáltság. Ez a privatizmus tehát a teljesítmény-konkurencia útján szabályozott képzési és foglalkoztatási rendszer struktúráinak felel meg. A politikai és a gazdasági rendszer szempontjából mindkét motivációs minta fontos."¹⁴

Azaz itt alapvetően "rendszerkonform kárpótlásokról" beszélhetünk, melyek lényege, hogy hatásaik tökéletesen beilleszkednek a gazdasági rendszer működési mechanizmusába, és megfelelnek a hatékonysági kritériumoknak, ugyanakkor ha ténylegesen ezek a minták maradnak fent, akkor egyben biztosítják a politikai rendszer legitimitását is. A politikai rendszer stabilitása ugyanakkor a gazdasági rendszernek fontos a válságok elkerülése végett, a gazdasági rendszer működése és hatékony fejlődése maguknak az állampolgároknak a létalapot biztosítja, tehát mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy ez jól működjön. Így alakulnak ki azok a kulturális sémák, melyek a fennálló rend alátámasztását és legitimációját megadhatják. (Nem térek ki rá, de fontosnak tartom megemlíteni, hogy itt lehetne megnézni az elit szerepét a társadalomban, mind a gazdasági, mind a politikai elit funkcióját, valamint az értelmiség helyét!)

A gazdasági válság elkerülése érdekében megtett lépésekről már beszéltünk, a másik három válságmechanizmus táplálkozhat egymásból: az adminisztratív rendszer válsága, a nem racionális döntések és szabályok alkotása a motivációkat csökkenti, és végső soron a legitimáció megvonásához vezethet; ugyanakkor a kulturális rendszerben a más életminták, a "nem rendszerkonform" szocializációs sémák is a politikai rendszerrel való szembekerüléshez vezethetnek, ami ha tömeges méretekben jelenik meg, akkor a legitimitás-válságba torkollik, ami viszont ugye a politikai rendszer bukását, ami továbblépve - a fenti logika szerint - a gazdasági rendszer válságát, és így akár az egész társadalom összeomlását vonhatja maga után.

Ezért fontos egy olyan mechanizmust találni, amely ezeket a rendszereket összeköti egymással, és összehangolja működésüket, és ezt a közvetítő szerepet Habermas a kommunikatív cselekvésben, a kommunikáció, a nyelv intézményében találta meg. De ennek vizsgálata már nagyon kifele mutat a szűken vett témából.

¹⁴ Habermas: *Válságtendenciák a kései kapitalizmusban* 115-116. o.

Végezetül összekapcsolnám **Gombár Csaba** és **Habermas** elképzeléseit. Mind a két elmélet, elképzelés természetesen más körülmények között, más kontextusban, és más fogalmi környezetben készült. De szerintem ennek ellenére lehet látni a kettő között bizonyos egymással összevethető pontokat.

Gombár Csaba az államot, mint értéket, az állameszmét, mint megkérdőjelezhetetlen ideológiát fogja fel, amit nem a hatékonysági kritériumok és működési mechanizmusok tükrén át kell vizsgálni, sőt az állameszmét mindenképpen le kell választani a megvalósult intézményes rendről, és politikai életről, hiszen ezek csak csekély megjelenési és megvalósítási formái magának az eszmének, és az emberi tökéletlenség miatt maguk is tökéletlenek lehetnek. Éppen ezért ezek esetleges működési, racionalitási zavarai és deficitjei semmiképpen sem bizonyító erejűek az "*állam, mint a társadalmi igazságosság letéteményese*" elképzeléssel szemben, mivel ez olyan alapérték, melyet kétségbe vonni egyet jelentene a civilizációs alapeszmék megkérdőjelezésével (igazságosság, egyenlőség, stb.). Azaz mindig azt a "felsőbb" értéket kell látni a döntések, lehetőségek és megvalósítási kísérletek mögött, mely az ókortól napjainkig mint társadalomszervező elv jelen volt, jelen van és Gombár úr szerint jelen is lesz, jelen is kell, hogy legyen, hiszen magából a társadalmiságból ered. Változhatnak tehát a történelmi és társadalmi feltételek, a környezet, ezek csak az állampolitika és az intézményes rend formáit érinthetik, hiszen ez az, ami "röghöz kötött", az állameszme túl van a társadalmi és történelmi meghatározottságon. Habermasi kategóriákkal mondván az államot az állameszme, az állam, mint érték kell, hogy legitimálja, nem az éppen aktuális működési forma, hiszen ez utóbbi a történelmi mozgásokkal együtt változik, és ha egy adott rendszertől meg is vonják a támogatást az állampolgárok, ez nem vonja (nem vonhatja?) maga után az állam létjogosultságának megkérdőjelezését.

Ezzel szemben Habermas éppen azt a mechanizmust írja le, mely során a legitimáció alapja az eszmék felől a hatékonysági kritériumok irányába mozdul el, és a működési képességek és használhatóságok válnak "értékké", normákká, rendszer- és társadalomszervező elvekké. Az állam létét már nem lehet valamiféle "végső" értékkel alátámasztani, az ideológiák pluralizmusának talaján már problémás (nem lehet?!) egyetemes eszmékről, mint egységes elfogadási, legitimáló kritériumról beszélni. Másrészt ebben az alapvetően gazdasági meghatározottságú társadalomban a legitimáció alapja a hatékonyság és a működőképesség,

hiszen az egész rendszer létének alapja a gazdaság, mely ezekre a szervezőelvekre épül. (Ez az erőteljes marxi kötődés és alap Habermas későbbi műveiben már nem jelenik meg ilyen tisztán és kritikátlanul¹⁵.) Habermas az ideológiák mezejéről a kőkemény valóság és materiális felfogás talajára lép, és így egészen más legitimációs folyamatról és elfogadási, értékelési mechanizmusról beszél.

Összességében két alapvetően eltérő elméleti kiindulópontból láttuk az állam szerepének és létjogosultságának kérdését. A kettő közé akármilyen relációjelet tenni teljességgel irreleváns és értelmetlen lenne. Én nagyon gondolatébresztőnek tartom mindkét hozzáállást, és úgy gondolom, érdemes mindkét oldal szellemi háttérével és irányzataival is megismerkedni.

¹⁵ lásd: Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete I-II.*, A Filozófiai Figyelő és a Szociológiai Figyelő különkiadványa, Budapest, 1986.